

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Problemy współpracy przedszkola z rodziną w świetle przemian edukacyjnych

Author: Gabriela Paprotna

Citation style: Paprotna Gabriela. (2000). Problemy współpracy przedszkola z rodziną w świetle przemian edukacyjnych. "Nauczyciel i Szkoła" (2000, nr 2, s. 97-104).

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Gabriela Paprotna

Problemy współpracy przedszkola z rodziną w świetle przemian edukacyjnych

Przedszkole, jako pierwsza instytucja na drodze edukacji ogólnej człowieka, podejmuje różnorodne działania, których zasadniczym celem jest wspomaganie rozwoju dziecka. Realizacja tego celu wymaga wspólnych wysiłków i przedszkola, i rodziny, co zauważył P. Szczepański, twierdząc, że „jeżeli zamierzamy kierować wychowaniem dziecka w sposób zapewniający mu najwyższe dobro, współpraca rodziny i przedszkola jest elementarnym nakazem” (cyt. za: A. Sawicka 1991, s. 15).

Najczęściej edukacji przedszkolnej przypisuje się funkcje: opiekuńczą, wychowawczą, poznawczą, dydaktyczną (zob.: K. Lubomirska 1995, s. 136). Funkcja opiekuńcza polega na stworzeniu dziecku warunków do wszechstronnego rozwoju poprzez zaspokojenie jego potrzeb biologicznych i społecznych. Wychowawcza funkcja przedszkola obejmuje kształtowanie pożądanych form zachowania według norm zgodnych z ideami wychowania. Funkcja dydaktyczna przedszkola polega na przekazywaniu dzieciom podstawowych wiadomości, wyrabianiu umiejętności i nawyków, kształtowaniu i rozwoju ich zainteresowań i procesów poznawczych.

Przedszkole pełni również funkcje profilaktyczne, kompensacyjne i korektywne, co wynika z różnic indywidualnych pomiędzy dziećmi.

Według K. Lubomirskiej (tamże) wyróżnianie tych funkcji jest zabiegiem raczej teoretycznym, gdyż w praktyce są one ze sobą integralnie powiązane, ich realizacja zaś ma miejsce we wszystkich formach pracy z dziećmi, tj. w zabawach, zajęciach, kontaktach okolicznościowych, pracach użytecznych, czynnościach samoobsługowych itd.

W kontekście ostatnich przemian edukacyjnych, w tym m.in. traktowania rozwoju jako wartości autonomicznej, trzeba przytoczyć również słowa R. Więckowskiego, według którego „układ funkcji w wychowaniu przedszkolnym ma charakter hierarchiczny i preferowane są funkcje rozwojowe, a następnie poznawcze i opiekuńczo-wychowawcze” (1991, s. 5).

Wszystkie niemal działania przedszkola wywierają skutki, które swoim zasięgiem obejmują nie tylko dziecko, ale również jego rodzinę, a często i środowisko lokalne. Stąd m.in. wypływa konieczność współpracy przedszkola z rodziną, by działalność wychowawczo-dydaktyczna mogła być skuteczna.

„Współdziałanie wychowawców i rodziców rozumieć należy jako wykonywanie przez nich wspólnych działań, służących dobru i pomyślności poszczególnych uczniów” — twierdzi P. Kowolik (1995, s. 36), rozpatrując problemy współpracy z rodziną na szczeblu edukacji wczesnoszkolnej. Myślę, że takie rozumienie współpracy odnieść należy również do edukacji przedszkolnej. Współdziałanie to jest wyznaczone, jak dalej stwierdza autor, przez cele i zasady, a przejawia się we wspólnym wykonywaniu zadań.

Przemiany społeczne i edukacyjne, jakie dokonują się wciąż w naszym kraju, postawiły przedszkola w sytuacji, w której muszą one ponownie określić swoją rolę i miejsce w społeczeństwie, jak też dostosować swoją ofertę do potrzeb dzieci i rodziców, ale i do wymogów współczesnego świata. W tym procesie powinni aktywnie uczestniczyć również rodzice i opiekunowie dzieci. Żeby tak się jednak stało, rodzina musi być postrzegana jako partner w tych działaniach, jako współtwórca i współrealizator pracy wychowawczej.

Istotnym krokiem do urzeczywistnienia tej idei jest **zmiana sposobu komunikowania**, a zwłaszcza **informowanie** rodziny o wszystkim, co istotne z punktu widzenia dobra dziecka. Komunikacja powinna być jednak wzajemna, tzn. i rodzina powinna się kierować w stronę przedszkola. Przedszkole powinno wyraźnie zaznaczać potrzebę i znaczenie takiej komunikacji, bez niej bowiem niemożliwy jest **dialog**, w atmosferze którego powinno się odbywać kierowanie rozwojem dzieci. Choć funkcja społeczna przedszkola zakłada wpływ tej instytucji na środowisko rodzinne (zob.: M. Kwiatowska, red., 1985, s. 26–27), to obserwacja praktyki wskazuje, że zbyt często przekazywane są — tak rodzinie, jak i przedszkolu — informacje natury tylko formalnej, organizacyjno-porządkowej. Zbyt rzadko komunikacja dotyczy spraw istotnych dla rozwoju dziecka, dla jego funkcjonowania, a tylko taka wiedza może się przyczynić do zmiany świadomości, co służy wzajemnemu zrozumieniu każdej ze stron. Trafnie ujęła ów problem M. Kwiatowska w słowach: „Współpraca z przedszkolem i wymagania stawiane rodzicom stymulują funkcje wychowawcze rodziny, przyczyniają się do poszerzenia kultury i wiedzy, zainteresowań pedagogicznych rodziców” (tamże, s. 26). Skutkiem tego może być, według autorki, lepsze zrozumienie i zaspokajanie potrzeb dzieci, stosowanie lepszych metod wychowawczych, jak też zmiana błędnych przekonań w tym zakresie.

Miejsce rodziny w systemie oddziaływań wychowawczych przedszkola jest ostatnio szczególnie mocno akcentowane w aspekcie **idei podmiotowości**. Dokonują się bowiem zmiany polegające na odchodzeniu od hierarchicznego ładu społecznego na rzecz demokratyzacji, co prowadzi — jak twierdzi T. Lewowicki — do „silniejszego niż dotąd akcentowania praw wszystkich uczestników edukacji do określania modelu (modeli) tej edukacji. Żądania podmiotowości w kształceniu i wychowaniu oznaczają więc chęć uzyskania rzeczywistych możliwości decydo-

wania czy współdecydowania o wszystkim, co dotyczy edukacji” (T. Lewowicki 1997, s. 64). Dalej autor wyszczególnia „zakresy” decydowania, zaliczając do nich cele, treści, metody i formy oświaty. Zwraca też uwagę na możliwość realizowania w toku edukacji własnych dążeń, pragnień, zamierzeń. I choć w literaturze przedmiotu pojęcie podmiotowości najczęściej odnosi się do ucznia i nauczyciela, to jednak — charakteryzując różne obszary edukacji podmiotowej — T. Lewowicki wymienia w jednym z nich stosunki międzyludzkie między uczestnikami edukacji i innymi grupami współdecydującymi o jej stanie i możliwościach zmian. Wśród nich wskazuje również na rodziców (tamże, s. 65–66).

Rodzina musi się więc znaleźć w polu oddziaływań przedszkola. Powinna mieć — i często już ma — coraz większy wpływ na przebieg edukacji dzieci. Przejawia się to już w momencie wyboru placówki. Wybór ten traktuje się obecnie coraz częściej w kategoriach oferty edukacyjnej. Po odejściu od rejonizacji rodzice mogą wybrać dla swoich dzieci placówki oferujące bogaty, atrakcyjny program pracy. To nakłada na przedszkola obowiązek stałego podnoszenia „atrakcyjności własnej” dla pozyskania dzieci i ich rodzin. W im większym stopniu program pracy przedszkola odpowiada na potrzeby dzieci i ich rodziców, tym bardziej urzeczywistniana jest właśnie idea podmiotowości w edukacji.

Podmiotowość wszystkich uczestników edukacji wymaga porozumiewania się na zasadzie **dialogu**, tylko wówczas są oni wzajemnie na siebie otwarci, nastawieni na wspólne rozwiązywanie problemów. Dialog zakłada też partnerstwo rozumiane jako współdziałanie, jako uzupełnianie swoich działań, a nie jak pracę po przeciwnych stronach. Dialog powinien być systematyczny, jest on wręcz obowiązkiem nauczyciela i rodziców, gdyż — jak wskazuje doświadczenie — dzielenie się obserwacjami dotyczącymi dziecka służy ustaleniu wspólnego kierunku oddziaływania.

Uwzględnienie podmiotowości we wzajemnych kontaktach oznacza też, że współpraca tych dwu jakże ważnych dla dziecka środowisk musi być oparta na wzajemnym zaufaniu, co również sprzyja ujednoczeniu wpływów wychowawczych.

Na współpracę przedszkola z rodziną należy też spojrzeć przez pryzmat **integracji**, na której m.in. oparto ostatnią reformę edukacji. Choć sama idea integracji nie jest nowa, to obserwujemy obecnie próby ponownego odczytania jej znaczenia. Ogólnie integracja to innymi słowy zespalanie, scalanie, tworzenie całości z części, z różnego rodzaju elementów. Kierowanie rozwojem dziecka powinno się odbywać w sposób jednolity, wpływy wychowawcze powinny być jak najbardziej zbliżone w domu i w przedszkolu. To podstawa integracji tych dwu środowisk. W sytuacji różnego rodzaju rozbieżności dziecko przeżywać może swoisty dysonans poznawczy i emocjonalny, co obniża skuteczność pracy wychowawczo-dydaktycznej. Tymczasem „procesy uczenia się w domu i przedszkolu są zależne od siebie. Nauczyciel rozpoczyna pracę z dzieckiem tam, gdzie skończyli rodzice i odwrotnie” (J. Andrzejewska 1995, s. 45).

Integracja przedszkola z rodziną to proces złożony, trudny i długotrwały, wyznacza jednak słuszny kierunek współpracy dla dobra dziecka. Sprzyja jej poszukiwanie nowych, atrakcyjnych form wzajemnych kontaktów oraz udoskonalanie dotychczas realizowanych. Jedną z nich są **indywidualne kontakty z rodzicami**. Przyczyniają się one do zwiększenia zainteresowania problemami dziecka. Rozmowy powinny dotyczyć jednak nie tylko spraw będących przedmiotem troski nauczycieli i rodziców, ale też osiągnięć dziecka. A. Sawicka słusznie zauważa, że „droga do rodziców prowadzi przez wskazanie pozytywów dziecka. Negatywy zaś należy traktować jako wspólną troskę nauczyciela i rodziców i wspólnie poszukiwać dróg naprawy” (1991, s. 35).

Jeśli kontakty indywidualne przedszkola z rodziną są traktowane poważnie, a nie ograniczają się tylko do zdawkowej wymiany mało istotnych uwag, mogą być wyrazem podmiotowego traktowania każdej ze stron. Ich zaletą jest to, że odbywają się bez świadków, co w wielu wypadkach może sprzyjać autentycznemu dialogowi.

Zebrania ogólne służą przekazywaniu informacji i załatwianiu spraw dotyczących wszystkich dzieci i rodziców. Spełniają one istotną funkcję informacyjną, na nich bowiem przekazywane są wiadomości np. o kierunkach pracy przedszkola, o rozwoju dzieci, jak też o nowych trendach w wychowaniu. Jest to też okazja, aby rodzice, skupieni zazwyczaj na swoim dziecku, dostrzegli też problemy innych i grupy jako całości. Informowanie to jednak nie jedyne zadanie przedszkola realizowane w trakcie zebrań z rodzicami, gdyż bardzo często informacja stanowi początek na drodze do kształtowania czy zmiany świadomości.

Okazją do wzajemnych kontaktów są również **uroczystości przedszkolne**. Ich celem jest — poza zabawą — zbliżenie rodziny i przedszkola oraz prezentacja wspólnych dokonań. Uroczystości przedszkolne stanowią też uatrakcyjnienie i ożywienie współpracy przedszkola z rodziną.

Zajęcia otwarte z kolei umożliwiają rodzicom obserwowanie dzieci w czasie zabaw i zajęć w grupie rówieśniczej. Zwraca to uwagę na wartość pracy wychowawczej przedszkola. Często ta właśnie forma jest okazją do skonfrontowania wyobrażeń o dziecku z jego rzeczywistym funkcjonowaniem w grupie. Obserwacja praktyki przedszkolnej potwierdza, że to właśnie zajęcia otwarte wnoszą wiele nowych informacji do stanu wiedzy rodziców o ich dzieciach. Często też w efekcie tej formy współpracy rodzice zaczynają doceniać pracę nauczycieli.

Prelekcje to ta forma współpracy, w którą można zaangażować nie tylko nauczycieli, ale i rodziców. Nie tylko rodzice mogą czerpać z wiedzy nauczycieli, ale i nauczyciele, wraz z innymi osobami, mogą skorzystać z wiedzy i doświadczenia rodziców, wśród których są przedstawiciele różnych zawodów i specjalności. Taka aktywność rodziców przyczynia się do tego, że czują się oni przydatni w pracy przedszkola. Wszystko to sprzyja realizacji idei podmiotowości w wychowaniu.

Ważną rolę we współpracy przedszkola z rodziną pełni **komitet rodzicielski**, który wraz z gronem pedagogicznym ponosi odpowiedzialność za realizację planu pracy placówki. Komitet reprezentuje przedszkole na zewnątrz. Ma też prawo ingerowania w sprawy wychowania dzieci zarówno w przedszkolu, jak i w domu. Organ ten jest dla przedszkola partnerem w pracy, a jego zadania są rozległe, tzn. „[...] działalność komitetu zmierza zarówno do tworzenia warunków materialnych procesu wychowania, jak i do uczestnictwa i współodpowiedzialności za jego prawidłowy przebieg” (M. Kwiatowska 1985, s. 471–472).

Kącik dla rodziców, gazetka przedszkolna, wystawki prac dziecięcych. Są to formy, w których rodzice mogą znaleźć różne propozycje, np. zabaw z dziećmi, interesującej lektury czy wspólnych przedsięwzięć. Mogą tu znaleźć informacje dotyczące rozwoju i wychowania dzieci, zaś wystawki prac to forma, która daje rodzicom możliwość wglądu w treść przeżyć dzieci, jak też uczy odpowiedniego patrzenia na wytwory dzieci i doceniania ich wysiłku. Kącik dla rodziców czy gazetka przedszkolaka, przez prezentację treści wynikających z całokształtu spraw, którymi żyje przedszkole, przyczyniają się do integracji oddziaływań wychowawczych, jakimi objęte są dzieci w dwu podstawowych środowiskach, tzn. w rodzinie i w przedszkolu.

Festyny, wycieczki — to formy, które są z jednej strony okazją do zacieśnienia więzi rodzinnych, z drugiej zaś często bywają połączone z artystycznymi czy sportowymi popisami dzieci. Formy te dają sposobność zaangażowania we współpracę nie tylko rodziców dzieci, ale i innych członków rodzin, nierzadko kilku pokoleń. Ich specyfika polega i na tym, że mogą mieć miejsce poza przedszkolem, co pozwala zobaczyć siebie wzajemnie w nowych sytuacjach czy rolach.

Obecna rzeczywistość zmusza do doskonalenia stosowanych dotychczas form współpracy oraz do poszukiwania nowych, tak aby wyjść naprzeciw i potrzebom dzieci, i oczekiwaniom rodzin. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do dzieci, które z różnych powodów wymagają dodatkowej troski. A ustalenie wspólnych kroków w postępowaniu z dzieckiem jest niezbędnym warunkiem skuteczności wychowania i nauczania. Prawidłowo organizowana współpraca przedszkola z rodziną, w której wykorzystuje się różnorodne formy, jest czynnikiem sprzyjającym realizacji tego właśnie celu.

Zagadnienia współpracy przedszkola z rodziną są ważne również w kontekście realizowanej w coraz większym stopniu **edukacji dla rozwoju**. W myśl jej założeń rozwój dziecka jest traktowany jako wartość autonomiczna, zadaniem zaś edukacji jest wspieranie go i stymulowanie poprzez stwarzanie odpowiednich warunków (zob.: H. Moroz, red., 1996). Rozwój to jednak proces ciągły, nieustanny, nie można go więc rozpatrywać tylko poprzez oddziaływania instytucjonalne (przedszkola czy szkoły), ale również przez środowisko rodzinne. To jeszcze jeden argument uzasadniający integrację przedszkola z rodziną. Jak zauważa

Ł. Muszyńska (1985, s. 175) „wszechstronny i intensywny rozwój jest zasadniczym celem zarówno przedszkola, jak i rodziców świadomie wychowujących swoje dzieci. Żadne z tych środowisk — ani przedszkole, ani rodzina — nie dysponuje wszystkimi możliwościami i wszystkimi sytuacjami wychowawczymi. W wielu zakresach te działania się uzupełniają, gdyż tak jak np. rodzice nie są w stanie zastąpić kontaktów z rówieśnikami, tak i przedszkole nie może zaspokoić tych potrzeb, których realizacja ma miejsce przede wszystkim w rodzinie, wśród najbliższych. Bogatszy wachlarz bodźców to szansa na pełniejszy rozwój dziecka”.

Współdziałanie przedszkola z rodziną trzeba traktować i jako szansę, i konieczność jednocześnie. Wzajemna izolacja tych środowisk nie służy dobru dziecka. Zbliżenie jednak i zacieśnienie kontaktów wymaga czasu i przebudowy świadomości, gdyż w dotychczasowym systemie edukacji nie było nastawienia na tak ścisłą współpracę, jaką proponuje się obecnie. Z drugiej jednak strony coraz częściej obserwuje się faktyczny wpływ rodziców na przebieg edukacji dzieci. Mogą oni wpłynąć (i fakty takie mają miejsce) na zmianę różnych decyzji, pedagogicznych czy organizacyjnych; mogą aktywnie uczestniczyć w życiu przedszkola. Jest to również efekt przemian społeczno-oświatowych, efekt **demokratyzacji** życia. Od dziesięciu lat, powoli, ale jednak dokonują się zmiany, w wyniku których społeczeństwo przekonuje się o możliwości zabierania głosu i wpływania na decyzje w sprawach dla siebie istotnych. Wyraża się to również na tym odcinku życia społecznego, jakim jest edukacja. Rodzice, jako jeden z podmiotów tego procesu, stopniowo odkrywają swoją rolę i swoje prawa związane z edukacją dzieci i uczą się z nich korzystać.

Aby współpraca przedszkola z rodziną mogła być skuteczna, powinny ją wytaczać następujące **zasady**:

- zasada jedności oddziaływań,
- zasada wielostronnego przepływu informacji,
- zasada partnerstwa,
- zasada pozytywnej motywacji (M. Łobocki 1985, s. 37).

Zasada jedności oddziaływań zakłada zgodność celów, metod i form realizacji zadań tak ze strony rodziny, jak i przedszkola.

Zasada wielostronnego przepływu informacji umożliwia konfrontowanie opinii o zachowaniach dziecka w rodzinie i w przedszkolu, pomaga ocenić efekty różnego rodzaju oddziaływań.

Zasada partnerstwa daje prawo i rodzicom, i nauczycielom do decydowania w sprawach dotyczących dziecka, pomaga we wspólnym poszukiwaniu kompromisowych rozwiązań.

Zasada pozytywnej motywacji określa charakter współpracy rodziny i przedszkola, zwracając uwagę na jej dobrowolność, jak też odnosi się do głównego celu tejże współpracy, którym jest dobro dziecka (zob.: tamże, s. 38).

Jak widać — M. Łobocki trafnie wskazał niezbędne warunki, których przestrzeganie zwiększa szansę powodzenia we wzajemnych kontaktach przedszkola z rodziną. Proces współpracy jest jednak złożony, a na jego przebieg mają wpływ również i takie czynniki, które go utrudniają. Z jednej strony może to być postawa niektórych nauczycieli, przyzwyczajonych do swej zbyt dominującej roli w wychowaniu dziecka (jak się jednak wydaje, są to coraz rzadsze przypadki), z drugiej zaś strony sami rodzice nie zawsze są świadomi znaczenia tej współpracy. Brak czasu, brak motywacji do wspólnych działań, przekonanie o tym, że to przedszkole powinno wziąć na siebie pełnię odpowiedzialności za dziecko — to z pewnością czynniki, które obniżają skuteczność współpracy i nie służą dobru dziecka.

Taka sytuacja stanowi dla przedszkola dodatkowe wyzwanie i stawia przed placówką zadanie podjęcia próby pozyskania rodzin do wspólnej aktywności dla dobra dziecka.

Jak wykazują badania (H. Cudak 1995; B. Fulara 1993), w wielu rodzinach sytuacja dzieci jest bardzo trudna. Rodzice nie orientują się w ich potrzebach i możliwościach, nie rozumieją ich problemów. Nie prowadzi się z dziećmi rozmów, a jeżeli już takowe mają miejsce, przebiegają w niesprzyjającej atmosferze pośpiechu, niepokoju, przymusu. Wielu rodziców jest wręcz niedojrzałych do sprawowania funkcji rodzicielskich. Dodatkowo więzi emocjonalne osłabia coraz większy, niekontrolowany wpływ telewizji. Nie bez znaczenia jest ogólnie trudna sytuacja społeczno-gospodarcza, na którą składają się takie zjawiska, jak np. bezrobocie, niski poziom dochodów przy wzrastającej tendencji do konsumpcji, brak czasu spowodowany podejmowaniem dodatkowej pracy. Rodzice są też często zagubieni w świecie wartości, tym bardziej więc trudno oczekiwać od nich odpowiednich postaw wobec dzieci. I choć taka sytuacja nie jest — szczęśliwie! — udziałem wszystkich rodzin, to jednak tendencje te w wielu środowiskach się nasilają. Mogą one wpływać ogólnie zniechęcająco do wszelkiego rodzaju aktywności, powodując często przierzucanie odpowiedzialności za wychowanie dziecka na instytucje (przedszkole, szkołę).

Sytuacja przedszkola jest w tym przypadku bardzo trudna, musi ono jednak — mając na uwadze dobro dziecka i pełnioną przez siebie funkcję — podjąć próbę dotarcia i do takich środowisk. Jest to proces złożony, długotrwały, napotykający nieraz opór rodzin, jednak tylko tak można wpłynąć choć w pewnym stopniu na zmianę świadomości rodziców, a przez to na poprawę sytuacji dzieci.

Dokonujące się w naszym kraju przemiany społeczne i edukacyjne wywierają skutki dla funkcjonowania i rodziny, i przedszkola. Tym bardziej istotnym jest więc, aby oba środowiska wychowawcze, w toku pokonywania różnego rodzaju trudności, w polu widzenia miały wciąż nadrzędny cel działań, jakim jest dobro dziecka i by wspólnie podejmowały aktywność wspierania jego rozwoju, przyczyniając się do szczęśliwie przeżywanego dzieciństwa.

Bibliografia

J. Andrzejewska: *Dostrzec rodziców w integracji rodziny z przedszkolem*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 1.

H. Cudak: *Szkice z badań nad rodziną*, Kielce 1995.

B. Fulara: *Dziecko w rodzinie*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1993, nr 7.

P. Kowolik: *Współpraca i współdziałanie nauczycieli oraz rodziców jako jeden z czynników warunkujących podmiotowe funkcjonowanie uczniów klas I–III*, [w:] *Podmiotowość ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*, pod red. H. Moroza, Katowice 1995.

M. Kwiatowska (red.): *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Warszawa 1985.

T. Lewowicki: *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Warszawa 1997.

K. Lubomirska: *Przedszkole, rzeczywistość i szansa*, Warszawa 1995.

M. Łobocki: *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Warszawa 1985.

H. Moroz (red.): *Edukacja dla rozwoju*, Katowice 1996.

Ł. Muszyńska (red.): *Rodzice i nauczyciele*, Warszawa 1985.

A. Sawicka: *Współpraca przedszkola z rodziną*, Warszawa 1991.

R. Więckowski: *Rozwój wychowania przedszkolnego*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1991, nr 1.